

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2003-2004

Etkinlikler Osmanlı Bankası Müzesinde Mimarlık Sohbetleri

Bankalar Caddesi Gelişirken 20. Yüzyıl Başında Bir Yeni: İstanbul'da Art Nouveau

Affe Batur

İstanbul'da asıl kentten, Tarihi Yarımada'dan Haliç'le ayrılan yarımada Galata olarak anılagelmiştir. 'Galata' kelimesinin etimolojisine yönelik iddialardan Evliya Çelebi'nin kabul ettiği yaklaşım, eskiden burada bulunan süthanelerden dolayı Grekçe "galaktos"tan geldiği yönündedir.

Galata Yarımadası'nın günümüzde Beyoğlu olarak bilinen kesimi ise 'karşısı', 'öteki', 'öte yan' anlamında Pera olarak adlandırılmıştır. Tarihi Yarımada'ya göre konumlanışından yola çıkılarak verilen bu ad, Pera'nın günümüze gelene kadar çeşitli dönemlerde taşıdığı farklı kimliği de ifade eden bir sözcük olmuştur. Tarihi Yarımada'yla bağlantılı ama yerleşme ve sosyal yapı açısından farklı bir yer olan Galata'ya ilişkin en erken görsel belgeler olan gravürlerde, 15. yüzyılda sur duvarlarıyla çevrili küçük yerleşmelerin olduğu görülür. Planlı bir Roma kenti olarak düzenlenen Tarihi Yarımada'ya karşılık, Galata planlı bir bölge olarak kurulmamıştır; dolayısıyla eşzamanlı ama farklı kuruluş hikâyeleri olan iki bölge söz konusudur.

Galata, arkasındaki sırtlarda bahçeleri, incirlikleri olan bir liman kentidir. Byzantium'un Konstantinopolis'e dönüşmesinden sonra tüccar ve denizcilerin mekânı olmaya devam eden bölge, ancak 5. yüzyılda Konstantinopolis'in on dört bölgesinden on üçüncüsü olarak kent sınırları içine alınmıştır. Cenevizlilerin Galata'ya yerleşmesi de 12. yüzyıl sonunda gerçekleşecektir.

İstanbul'u almışında Cenevizlilerin pasif bir tarafsızlığı seçtikleri, II. Mehmed'in de onlara özel imtiyazlarının sürdürülmesi hakkını tanıdığı bilinir... Çok sayıda geminin uğrak yeri olarak işlek bir liman olan Galata, bu dönemde de statüsünü korudu ve 'Voyvoda' adı verilen bir vali tarafından yönetilmeye devam edildi. Siyasi erk elbet Tarihi Yarımada tarafındaydı. Galata ise bir ticaret merkeziydi. ve sakinlerinin etnik yapısı da Tarihi Yarımada'dakinden farklıydı. Bu nedenle zaman içinde yavaş yavaş İstanbul'la bütünleşmesine karşın, ayrıcalığını, ayrıksılığını, özgünlüğünü hep korudu.

Pera denilen bugünkü Beyoğlu bölgesi ise Fransa ile başlayan, Avrupa ülkelerinin İstanbul'da sürekli elçilik kurma girişimleri ve Fetih'ten sonraki İslam politikalarıyla çok yavaş da olsa kentleşmeye açılmış oldu. Fransız daimi elçiliğinin ardından diğer elçilikler de açılmaya ve İran hariç hepsi kentin bu yakasına yerleşmeye başladı. Bu da bu bölgenin Tarihi Yarımada'dan yaşamından, yerleşim özelliklerinden, sosyal yapısından farklılaşmasını sağlıyordu.

Galata ve Pera'nın gelişmesinde kilometre taşı sayılacak birkaç tarihi olay vardır. Bunlardan biri su sorununun çözümüdür. Galata'da su büyük bir sorundu. III. Ahmet zamanında, bölgeye su getiren yollarının ve bugün Taksim dediğimiz su tevzi istasyonunun kuruluşunun ardından, bölgede yerleşme ve kentleşme hız kazandı.

Matrakçı Nasuh'un bir minyatürü, Galata'yı en iyi anlatan çalışmalardan biridir. Surları, bugün hâlâ ayakta olan Galata Kulesi'ni ve bunun dışındaki ağaçlıklı bölgeyi tasvir eden minyatür, sur kuruluşunu bütünüyle gösterir. Daha sonra, kentin bu bölgesinin gelişiminde problemler oluşturacak olan bu surların yıkımına girişilecektir. 18. yüzyıla ait bir gravürde, daha yoğunlaşmış bir yerleşim görülür. 19. yüzyıla ait haritalarda yerleşmeyi karşılaşmalı olarak izlemek, 20. Yüzyıl başlarında yapılmış bir rehber kitapta ise Galata'daki yerleşmenin nasıl büyümüş olduğunu izlemek mümkündür.

Bölgede asıl değişim 19. yüzyılda Haliç'in iki yakasını birbirine bağlayan köprünün yapılmasıyla başlar.

Galata Köprüsü, karşı tarafta Sultanhamam ve Kapalıçarşı çevresindeki ticaret bölgesini Galata'daki ticaret ve finans bölgesine bağlar. Karşısı daha çok bir üretim ve iç üretimin toplanma merkezi olarak çalışırken, burası da ithal, ihraç ve finansman işlerinin yürütüldüğü merkezdir. Bu iki yakanın birbirine bağlanmasının bölgenin gelişmesinde olağanüstü etkileri olur; adeta bir ekonomi aksı oluşur. Sultanhamam'ından gelip köprüden geçerek Voyvoda Caddesi'nden yukarıya, Şişhane'ye ve oradan İstiklal Caddesi'ne uzanan ve bu aksın etrafında zenginleşmeye başlayan bir kentsel yerleşim meydana gelir. Bu aks, özellikle de Dolmabahçe Sarayı'nın ve çevresindeki kışlaların yapımla İstanbul'un kentsel ağırlık merkezinin değişimini başlatır.

Art arda yabancı yatırımların imtiyaz sözleşmeleriyle akışında bölgede yeni gelişen sınıftan ve onların ivme kazandırdığı toplumsal ve kültürel değişimin büyük rolü olur. İstanbul bir yandan Tarihi Yarımada'nın kültür mirasıyla, bir yandan da ortaya çıkan bu yeni kentsel ve ekonomik dinamizmle Yüzyıl sonunda gerçekten bir dünya kenti olur. Tuhaf bir şekilde, İmparatorluk adeta batarken, ironik bir kader oyunuyla, İstanbul bir zenginlik adası olur.

Kırım Savaşının ardından İstanbul'da belediyeçilik çalışmaları başlatıldığında Fransız modeline göre kent on dört bölgeye (divertissement) bölünür.. Beyoğlu'nu yöneten Altıncı Dairei Belediye, kentin en ileri ve en zengin bölgesi olarak çalışmalarıyla bir pilot yönetim modeli işlevi üstlenir.

1856 yılı aslında ilginç bir tarihtir. Aynı yıllarda Dolmabahçe yapılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Concert Europeen"e günümüzdeki Avrupa Birliği'ne kısmen tekbül eden bir anlaşmadır dahil edildiği Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde, gerçekten de İstanbul'da ağırlık kazanan, refah getiren değişiklikler olmuştur. Altıncı Dairei Belediye çok önemli işler yapmıştır. Yolların genişletilmesi, kaplanması, kanalizasyon, kaldırımlar, su dağıtımı, aydınlatma, yapı nizamlarını oluşturma önce bu bölgede başlar. O dönemde belediye binası yapılmıştır ve bu belediye Beyoğlu'nun çeşitli yerlerine mektup kutuları koyarak herkesin yapılan işler konusundaki görüş ve eleştirilerini toplamaya çalışır. Gazetelerde bu konuda yapılmış çalışmaların üzerine yazılan eleştiriler, görüşler, beğeniler aracılığıyla halkın doğrudan belediye çalışmalarını kontrol etmesini sağlayan önemli bir katılımçılık olayı başlatılır. Galata ve Pera bağlantısını kesen Galata surlarının yıkımı, uzun tartışmalar sonunda yine belediyenin kararıyla olur. Bu uygulama, eleştiriler almakla birlikte genel olarak kabul görülür.

Bölgenin İstanbul genelindeki ayrıcalığını pekiştiren bu gelişmenin ardından yaşanan büyük yangın, Beyoğlu'nda yeni düzenlemelere yol açar. Haziran 1870'te gerçekleşen yangın, sekiz bin yapıyı yok eder, 650 kadar da kişinin ölümüne yol açar. Bugünkü Büyük Parmakkapı Sokak'tan başlayarak Galata dahil olmak üzere aradaki bölge tamamen yanar. 1871 yılında yeni bir düzenleme, bir mevzii plan yapılır. Yeni sistem, burada arazi fiyatlarının müthiş yükselmesine neden olur ve birdenbire çok daha üst sınıfın sahibi olduğu bir yerleşim alanı oluşur. Bölgenin statüsü birdenbire değişir; sınıfsal bir el değişimiyle bir Avrupa kentine dönüşmeye başlar. Büyük anıtsal yapıların yapımı neredeyse yüzyıl sonuna kadar tamamlanır. Tiyatrolar, Levantenlere yahut yabancılara ait okullar, kiliseler, apartmanlar, restoran ve kafeler, şarküteriler, oteller, modaevleri, kitapçılar, yayınevleri, seyahat acenteleri ve daha birçok kentsel zenginlik bu dönemde yerini bulur.

Yüzyıl sonunda bu zengin ortama Avrupa'dan bir yenilik rüzgarı, Art Nouveau Akımı gelir.

'Art Nouveau' terimi, Fransızca bir tamlama olarak 'Yeni Sanat' anlamına gelmektedir. Söz konusu akımın ilk filizlenmesi İngiltere'de dergi illüstratörlerinin çalışmalarıyla başlar Kısmen İngiltere'nin Gotik geleneğinden veya Rönesans resmi öncesinden destek alan bu akım, endüstrinin getirdiği sıradanlıklara karşı daha seçkin bir sanat yaratmak amacıyla başlatıldı. Gelişerek yüzyıl sonunda Art Nouveau adını alan yeni bir akım olarak tüm dünyaya yayıldı.

Art Nouveau, uygun tarihi koşulların ürünü olarak İstanbul'da özgün bir gelişme gösterdi.

Art Nouveau akımının İstanbul'daki en önemli tasarımcısı Saray'ın da mimarı olan ünlü İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'dur.

Onun ünlü Maison Botter binası, İstiklal Cad. 473, İstanbul'da tarihi bilinen en eski Art Nouveau yapısıdır. Burası, padişahın da moda danışmanı olan, M.J.Botter'in ünlü modaevidir. İstiklal Caddesi'nin Tünel'deki başlangıcından hemen sonra konumlanan yapı bugün çok hırpalanmış da olsa mimari önemini hala duyumsatan bir tasarım olarak ayakta dur.

1894 Depreminde zarar gören Galata'daki Aziziye Karakolu da Raimondo D'Aronco tarafından yenilenmiştir. Daha sonra bu bina yıkılarak yerine Seyrüsefain İdaresi, Mimar Vedat Bey'e bir acente binası yaptırılmıştır.

Karakol'un karşısında konumlanmış olan Merzifoni Mescidi veya Art Nouveau literatüründeki adı ile Küçük Cami, bir başeserdi. 1958 yılındaki meydan düzenlemesi sırasında yıktırılmadan önce İstanbul'un çok fotograflanan anıtlarından ve kent perspektifinde yeri olan bir yapıydı.

R.D'Aronco'nun Tophane'de yaptığı ünlü çeşmesi ne yazık ki bugün artık yerinde değildir; Maçka'ya taşınmış ve taşınma esnasında tavan bezemeleri yok edilmiştir. Kuledibi'ndeki Laleli Çeşme de yine D'Aronco'nun çizimlerini taşır. Barok kıvrımdal motifinin Art Nouveau'nun serbest floral kıvrımlarına dönüştürülerek kullanımı ilgi çekicidir.

Pera'da Art Nouveau binaların sıklıkla görüldüğü yerlerden biri, Asmalımescit Sokağı'dır; ancak oradaki dört Art Nouveau binadan bugün sadece biri ayakta dur. İstiklal Caddesi'nde de çok sayıda art nouveau yapı bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kamondo ailesine ait bir konaktır. Bu binada geleneksel bir malzeme olan sırlı tuğla yeni bir dekorasyon konsepti içinde kullanılmıştır. Günümüzde Fem Dershanelerinin kullandığı bina, Mis Sok. 28, yine bir Art Nouveau örneğidir. Botter Avı'ndekinden biraz farklı olarak, dekorasyonun belirli yerlerde lokalize edildiği bu yapı farklılaşan bir konsepti de işaret eder. İstiklal Cad. 403 numaralı bina bir diğer örnektir.

Stilize Antik Mısır motiflerini kullanarak bir Art Nouveau dekorasyon yaratan yetenekli bir tasarımcıyı işaret eder. Binanın NeoGotik çizimler taşıyan zemin katı tamamen korunmuş nadir örneklerden biridir.

Tarihi sürecin belirli bir kesime noktasında kentin mimari birikimine katılan yeni ve zengin bir oluşumun öyküsü ve bağlı olarak bunu belgeleyen yapıtların listesi, burada özetlenenden çok daha kabarıktır ve derinliktir. Bu zenginlik ve derinlik, İstanbul'un görmüş geçirmişliğine yeni katkılarının hep olacağı umudunu tazeler.